

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПОРІВНЯННІ ДИЗАЙНУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Стаття присвячена проблемам застосування порівняльного аналізу в дослідженнях політичних систем. Комплексно розглянуті основні дослідницькі прийоми в цьому напрямку. Особлива увага приділена концептуальним та проблемним аспектам порівнюваності політичних феноменів. Ключові слова: політична система, дизайн політичної системи, порівняльний аналіз, політичні інститути.

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко змінюється, а разом з цим змінюється та удосконалюється політична компаративістика. З'являються нові методологічні підходи та прийоми, переосмислюється предметна галузь та тематика досліджень.

Зокрема, політичні процеси кінця ХХ століття, пов'язані із деколонізацією та розпадом соціалістичного табору, поставили в центр уваги компаративістики новітні політичні системи, що значно відрізнялися за своїм дизайном, ефективністю функціонування та іншими параметрами, а разом з тим їх число зросло з лічених десятків напередодні II світової війни до близько двох сотень. Таким чином, проблема порівняння політичних систем є все ще відносно новою для політичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичні мислителі минулого (Аристотель, Платон, Полібій, Цицерон, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Ш.-Л. Монтеск'є, А. де Токвіль, О. Конт, Г. Спенсер, Г. Гегель, К. Маркс, Дж. Мілль та ін.) регулярно або епізодично вдавалися до порівняння.

До компаративного аналізу та його методології зверталися такі західні автори, як Г. Алмонд, Р. Далтон, М. Доган, Ч. Ендрейн, А. Лійпхарт, С. Ліпсет, Р. Макрідіс, Дж. Мангейм, Г. Пауелл, Д. Пелассі, Р. Річ, Дж. Сарторі, К. Стром, Р. Чілкот. Варто відзначити роботи таких вітчизняних та російських авторів, як В. Афанасьєв, О. Валецький, О. Долженков, М. Ільїн, Є. Князева, В. Кобильник, В. Костюк, В. Кубко, С. Кримський, С. Курдомов, В. Лукашевич, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, В. Пилипенко, Ю. Салюк, Л. Сморгунів, О. Чальцева, М. Шульга.

У той же час, висунення різних теоретичних конструктів щодо пострадянських політичних систем та дискусія щодо них потребують

регулярної критичної ревізії методології їх порівняльного аналізу, яка, як можна стверджуватись, ще не усталилась остаточно.

Метою статті є уточнення параметрів, за якими здійснюється порівняльний аналіз політичних систем, аналіз основних дослідницьких прийомів, тенденцій та проблем, що можуть мати значення для вітчизняних дослідників, які працюють над порівнянням політичної системи України з іншими політичними системами.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в літературі, «політична наука бере свій початок з того моменту, коли спостерігач помічає, що іншим народом керують не так, як нами» [1, с. 272].

Застосування порівняльного методу дозволяє зібрати, систематизувати та узагальнити величезний масив інформації по різних країнах, розширити пізнання про політику у її різних аспектах, в першу чергу про дизайн політичних систем. Наприклад, у деяких авторів ми зустрічаємо неповний перелік напівпрезидентських систем: так, М. Дюверже в роботі 1980 відносить до цієї форми правління Веймарську республіку і шість країн Західної Європи – Австрію, Ірландію, Ісландію, Португалію, Фінляндію і Францію [2, с. 179]. Однак порівняльний аналіз конституцій та політичної практики країн світу дозволяє отримати більш повну картину: виявляється, що напівпрезидентською формою правління охоплено 42 держави сучасного світу [3, с. 14].

Якщо ми поставимо собі запитання про взаємозв'язок між президентською формою правління і стабільністю демократії і спробуємо відповісти на нього лише на матеріалі США, то прийдемо до висновку про те, що американська форма правління забезпечує таку стабільність. Однак США не можуть бути типовим прикладом для даного випадку. Президентська система цієї країни і контекст її функціонування унікальні і не дають їжі для таких узагальнень. Навпаки, значне число компаративистів доводить, що саме президентська система є джерелом «бід» – нестійкості, конфліктності і краху молоді демократії [див.: 4-7].

Інший приклад пов'язаний з останньою концептуальною новацією західної порівняльної політології в галузі вивчення дизайну політичних систем – поняттям «президентціалізація», запровадження якого має методологічне значення для аналізу пострадянських політичних систем. Воно позначає процес, за допомогою якого вони стають більш президентськими у своїй реальній практиці без зміни, як правило, їх формальної структури, тобто форми правління [8, с. 1].

Порівняльне дослідження 46 країн у різні часові періоди здійснили М.С. Шугарт і Дж. Кері на початку 1990-х рр. Їх книга «Президенти та асамблеї: конституційний дизайн і електоральна динаміка» є однією

з широко цитованих робіт і блискучим зразком компаративістики. Автори зосереджують свою увагу на ключових аспектах президентських демократій, серед яких вибори президента і законодавчих зборів, формування кабінетів, законодавчі повноваження президента, вплив виборчих систем на партійні системи. Кожна їх цих тем пов'язана з якістю функціонування демократії, її долею, ефективністю і показністю. Основне питання дослідження Шугарта і Кері – виживання демократії в умовах президентської, парламентської та інших форм правління. Автори приходять до висновку про те, що критика президенціалізму як системи, що веде до краху демократії, поширюється не на всі президентські країни, а тільки на ті з них, які мають сильного президента [9, с. 165]. Вони не рекомендують якусь одну форму правління, яка найбільше відповідає функціонуванню демократії, а пропонують набір різних інституційних елементів та їх комбінацій. З книги Шугарта і Кері нові демократії можуть винести урок: вибір інститутів прямо пов'язаний з викликами демократичної консолідації.

Немає сумніву в тому, що процес «будівництва» теорії на базі порівняльних досліджень вкрай складний. Справа в тому, що, з одного боку, без теорії не можна провести порівняльне дослідження, а, з іншого боку, без даних, отриманих в результаті такого аналізу, не можна створити теорію. До того ж існує ціла серія проблем методологічного та методичного властивості, які необхідно вирішувати по ходу роботи. Перевірка істинності концептів і теорій – необхідний елемент будь-якого дослідження. Оскільки при вивченні форм правління потрібно встановити взаємозв'язок між двома і більше факторами, то без емпіричного «тестування» висунутих на початку дослідження гіпотез обійтися не можна. Так, останні п'ятнадцять років компаративісти «б'ються» над перевіркою істинності тези Х. Лінца про схильність президентської системи до авторитаризму. Опубліковано велику кількість робіт, в яких теоретичним або емпіричним шляхом підтверджується або спростовується це припущення. Є також роботи, в яких стверджується про відсутність будь-якого зв'язку між формою правління і демократією. Незважаючи на «вал» індивідуальних і групових проєктів з цієї проблеми, теза Лінца про «вади» президентської системи досі залишається під великим питанням. Одна з останніх робіт, по суті спростовують цю гіпотезу, – це порівняльне дослідження А. Діскіна, Х. Діскін і Р. Хазана «Чому демократії руйнуються: причини демократичного провалу і успіху» [10], в якому вивчаються 30 випадків колапсу демократії та 32 випадки стабільної демократії.

Порівняльні дослідження дозволяють подолати етноцентризм. Скажімо, більшість людей в Західній Європі і Британській

Співдружності вважають, що парламентська система так само природна, як повітря, яким вони дихають. Навпаки, американці твердо впевнені в тому, що немає нічого кращого, ніж президентська система. Етноцентризм в наукових дослідженнях веде, за словами Р. Роуза, або до «помилкової партикуляризації», тобто поданні про особливу винятковості країни, або до «помилковому універсалізму», коли теоріям, створеним виключно на досвіді однієї країни, надається загальний характер без урахування національного та історичного контексту [11, с. 174].

Наприклад, оцінка української форми правління епохи Л. Кучми і В. Януковича з ідеальною моделлю напівпрезидентської системи дозволяє виявити не тільки її специфіку, але і «відхилення» в бік президентської системи із сильним главою держави. Порівняння української форми правління з формами правління країн СНД дає можливість вловити схожість між ними, а саме – гіпертрофовані повноваження президента і ослаблену роль парламенту. Порівняльний аналіз важливий при оцінці політичних проєктів, оскільки допомагає зрозуміти переваги і недоліки інших форм влади і, отже, точніше визначити потенційні плюси і мінуси реформи у себе вдома.

Нарешті, слід вказати на прогностичне значення порівняльного методу. Порівняльне дослідження допомагає передбачати можливі результати переходу до тієї чи іншої форми правління або введення будь-яких конституційно-правових новацій, що стосуються трикутника відносин «глава держави – уряд – парламент». Припустимо, впровадження ряду обмежувачів на вотум недовіри уряду з боку парламенту (наприклад, конструктивний вотум) дозволяє забезпечити стабільність кабінету. Обстоюючи порівняльний аналіз наслідків президентських систем і «нову» оцінку американського досвіду, Ф. Ригтс зазначає, що «такий аналіз допоможе нам оцінити стан інших президентських режимів, зрозуміти, чому президентське правління вижило в США, і що повинні зробити інші країни, якщо вони прагнуть до того, щоб їх президентський устрій виявився успішним. Я сподіваюся також, що ми проявимо велику обережність в тому, щоб рекомендувати президентське пристрій будь-якої нової республіці, що народжується зараз після тривалого періоду однопартійного авторитаризму» [12, с. 152]. У той же час, при проведенні будь-якого порівняльного дослідження виникає ціла серія проблем. Зупинимося коротко на основних труднощах методологічного та методичного характеру.

Проблема порівнюваності. В ідеалі дослідник повинен вибрати країни, які були б ідентичні з усіх аспектів, крім одного, який він має намір вивчити. Однак ясно, що на практиці це нездійсненно, і дово-

диться порівнювати країни, що мають ті чи інші відмінності. Питання полягає в тому, чи повинні вони бути схожими якомога більше один на одного або, навпаки, значно відрізнятись? У компаративістики існують два підходи щодо цього. Прихильники підходу найбільшої схожості вважають, що таке порівняння припускає нейтралізацію окремих відмінностей між країнами з тим, щоб дати можливість краще проаналізувати інші. Має право на існування й інший підхід – порівняння країн, які максимально різняться між собою за факторами, найбільш значущим для завдань дослідження. Отже, при проведенні порівняльних досліджень використовується як стратегія максимальної схожості, так і стратегія максимального відмінності. Не можна порівнювати лише незрівнянні явища, які відносяться до різних класів понять, наприклад, партії в одній країні з парламентськими фракціями в іншій або президентську систему з федерацією.

Проблема «занадто багато змінних – надто мало випадків». Більшість компаративістів вважає її основною. Здавалося б, двісті країн світу цілком достатньо для проведення порівняння. Однак неможливо знайти країни, схожі за всіма параметрами, крім одного – того, що вивчається дослідником. Факторів, які впливають на цікавий дослідника об'єкт, завжди велика кількість, в той час як кейсів для виявлення взаємозв'язків між змінними не вистачає.

У політологічній літературі виділяються наступні способи вирішення цієї проблеми: по-перше, збільшення числа випадків за рахунок: а) часу, тобто включення країн з різних історичних проміжків; б) простого додавання нових країн; в) додавання національних субодиноць (територій, суб'єктів федерації та ін.); по-друге, стратегія «найбільшої схожості», застосовувана для того, щоб скоротити кількість змінних в дослідженні; по-третє, скорочення кількості змінних шляхом акценту на найбільш важливих чинниках, а також спрощення плану і намірів самого дослідника; по-четверте, модель «економії», зокрема використання теорії раціонального вибору.

Проблема еквівалентності. Невід'ємною умовою коректного використання порівняльного методу є вимога, щоб проблема, яку ставить дослідник, піддавалася вивченню в рамках різних культур. Кожне поняття, яке використовується в порівняльному дослідженні, повинно мати однаковий зміст в контексті різних культур. Крім того, використовувані для порівняння індикатори повинні бути порівнянні, вони повинні адекватно відображати дослідницьку проблему і пов'язані з нею поняття, по кожному з них необхідно мати якомога більш повну інформацію. Головна причина появи проблеми еквівалентності полягає в існуванні різних контекстів політики, які ведуть

або до різного розуміння однакових термінів, або до того, що одне і теж поведінка може по-різному оцінюватися в різних країнах. Так, коли члени австралійської Палати представників голосують проти своєї партії, то цей акт більш значущий, ніж відхід від партійної лінії американського законодавця в менш дисциплінованому (з точки зору партійної дисципліни) Конгресі; а тому «трактування цих актів поведінки як еквівалентних була б помилкою» [1, с. 274]. Порівняння парламентської системи в СРСР (а формально це була парламентська система) і парламентської системи у Великобританії вельми проблематично, оскільки знайти еквівалентну міру навряд чи вдасться.

Один із способів вирішення проблеми еквівалентності – ретельний опис понять, вдумливе конструювання індикаторів, які операціоналізують ці поняття, уважне додання понять до різних контекстів і усвідомлення того, що будь-яке поняття має обмеження в застосуванні. Другий спосіб – фокус на невеликій кількості країн, що дозволяє врахувати всі нюанси застосування понять і індикаторів. До нього «примикає» третій спосіб – звернення до фахівців за окремими країнами або групі країн з тим, щоб уникнути помилок в узагальненні. Четвертий спосіб – пошук т.зв. функціонально еквівалентних інститутів (виконують однакові ролі в рамках політичної системи), які іменуються по-різному (наприклад, вибори, революції та військові перевороти, незважаючи на велику ступінь їх несхожості, можуть розглядатися як способи зміщення правлячої еліти). Еквівалентність можна дотримати, якщо звертати увагу скоріше на еквівалентність ідей, а не слів, і якщо тісніше пов'язувати поняття з реальним, а не нормативним політичним життям [13, с.50].

Проблема упередженого відбору. Нерідко дослідник вибирає випадки суб'єктивно: це можуть бути країни, де населення говорить на знайомому йому мовою, або країни, що підпадають під схему дослідження або якусь теорію, або країни, безпечні з точки зору поїздок туди, або країни, по яких є дані. Великі й могутні країни найчастіше є об'єктами дослідження, ніж країни маленькі і слабкі. Але перекіс у відборі кейсів веде до помилкових результатів дослідження. Рішення проблеми упередженого відбору полягає в наступному: по-перше, необхідно вибрати якусь залежну змінну, різні показники якої дозволять згрупувати, а потім і відібрати країни; по-друге, при виборі країн необхідно знати про паралельні випадки; по-третє, більш чітка теорія може допомогти в правильному відборі.

«Проблема Гелтона» названа по імені президента Королівського антропологічного інституту Великобританії, який в 1889 р при обговоренні методології крос-культурного аналізу висловив припущен-

ня про значний вплив на культури зовнішнього фактора [13, с. 53]. Спостереження по кожній країні мають бути незалежними – свідчить правило порівняльного та статистичного дослідження. Порівнювати випадки можна тоді, коли події в якійсь одній країні не знаходяться під впливом подій у якійсь іншій країні. Однак на практиці залежність одних груп від інших створює серйозні труднощі: ми, трапляється, вбачаємо сильну причинний зв'язок між двома змінними там, де насправді її не існує, тому що одна з країн впливає на інші. Наприклад, на вибір парламентської форми правління в країнах Британської Співдружності сильний вплив зробила Великобританія. Президентські системи в Латинській Америці були імпортовані з США, а тому порівняння їх з американською системою наштовхується на проблему Гелтона.

Проблема «занадто багато випадків – занадто мало змінних». М.В. Ільїн наводить такий приклад: «щоб краще зрозуміти, чому в бідній, неоднорідній, відсталій, величезній і перенаселеній Індії ось уже протягом півстоліття діє (і, схоже, успішно) вестмінстерська система, включення в поле нашого зору політій від Фінляндії до Науру буде не тільки надлишковим, але і шкідливим. Те ж саме можна сказати і про обмеження параметрів дослідження конституційними принципами і процедурами. Потрібно щось прямо протилежне: скорочення кола казусів до максимально релевантних і збільшення числа показників до мінімально достатнього набору величин, без урахування яких дослідження буде явно неповним» [14, с. 143]. Рішення проблеми полягає в застосуванні стратегії найбільшої схожості або стратегії найбільшого відмінності.

Проблема ціннісної нейтральності. Дослідник трактує концепти, відбирає змінні і параметри порівняння згідно своїм ціннісним перевагам. Наприклад, при визначенні «сили» президентів багато авторів роблять акцент на формальних повноваженнях глави держави, виходячи з того, що в розвинених країнах демократії немає серйозного розриву між законом і практикою. Однак неформальна складова в посткомуністичних країнах значна, а тому вимір президентської влади виключно формальним шляхом не виправдано.

Висновки. Порівняння є необхідним і корисним методом дослідження дизайну політичних систем, в т.ч. форм правління та її компонентів. Вивчення президентської, парламентської, напівпрезидентської та інших систем неможливо без компаративного підходу, оскільки сам предмет дослідження передбачає такий підхід. Можна погодитись з тезою, що особливу увагу при плануванні порівняльно-політологічних досліджень треба приділити методологічним

проблемам порівняльного аналізу, названим зокрема у цій статті. Метод порівняльного аналізу не є легким, як поверхово здається, але за умови правильного формулювання гіпотези дослідження є одним з найбільш перспективних, зокрема у вивченні закономірностей пострадянських політичних процесів та дизайну політичних інститутів.

Перспективи подальшого дослідження в цьому напрямку полягають в удосконаленні стратегій порівняльного аналізу дизайну політичних систем пострадянського простору, зокрема «case-study», бінарних та регіональних досліджень.

Бібліографічний список:

1. Hague R. Comparative Government and Politics: An Introduction. – 4th ed. / Hague R., Harrop M. and Breslin S. – London : The Macmillan Press, 1998. – 431 p.
2. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 170-182.
3. Elgie R. (ed.) Semi-Presidentialism in Europe. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 240 p.
4. Linz J. The Perils of Presidentialism / J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – № 1 – P. 23-37;
5. Mainwaring S. Presidentialism in Latin America / S. Mainwaring // Latin American Research Review. – 1990. – Vol. 25. – № 1 – P. 32-41;
6. Stepan A. Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective / A. Stepan and C. Skach ; Linz J. and Valenzuela A. (eds.) // The Failure of Presidential Democracy. – Baltimore and London : The Johns Hopkins UP, 1994. – 314 p.
7. Przeworski A. What Makes Democracies Endure? / A. Przeworski, M. Alvarez, J. Cheibub and Limongi F. // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – № 1. – P. 65-73;
8. The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies / Poguntke T. and Webb P. (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 437 p.
9. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M.S. Shugart and J.M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 270 p.
10. Diskin A. Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success / Diskin A., Diskin H. and Hazan R.Y. // International Political Science Review. – 2005. – Vol. 26. – № 3. – P. 291-309.
11. Rose R. Comparing Forms of Government Analysis / R. Rose // Political Studies. – 1991. – Vol. 39. – P. 170-180.

12. Ригтс Ф. Сравнительная оценка президентской формы правления / Ф. Ригтс // Сравнительная социология. Избранные переводы. – М. : Academia, 1995. – С. 99-156.
13. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология. Учебник / Л. В. Сморгунов. – М. : РОССПЭН, 2002. – 316 с.
14. Ильин М. В. Основные методологические проблемы сравнительной политологии / М. В. Ильин // Полис. – 2001. – № 6. – С. 140-148.

Статья посвящена проблемам применения сравнительного анализа в исследованиях политических систем. Комплексно рассмотрены основные исследовательские приемы в этом направлении. Особенное внимание уделено концептуальным и проблемным аспектам сравнимости политических феноменов.

The article is dedicated to the problems of using of comparative analysis for researches of political systems. The main researching approaches to the issue are being overviewed. Special attention is paid to conceptual and problematic aspects of comparability of political phenomenon.